

জৰিয়তে কেনেকৈ সৰ্ব্বমুঠ চাহিদা, নিয়োগ আৰু উৎপাদনৰ ওপৰত অনুকূল প্ৰভাৱ পেলাব পাৰি, য'ত সুদৰ হাৰৰ ওপৰত কোনো প্ৰভাৱ নপৰে তাৰ বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছে।

3.9 মুদ্ৰাৰ যোগান নিৰ্ধাৰণ (Determination of money supply) :

ঐতিহাসিক ভাৱে মুদ্ৰাৰ যোগান বিষয়টোৱে মুদ্ৰাৰ চাহিদা বিশ্লেষণতকৈ মৌদ্ৰিক তত্ত্ব সাহিত্যত কম গুৰুত্ব লাভ কৰা পৰিলক্ষিত হয়। কাৰণ, উন্নত দেশ সমূহৰ মুদ্ৰা ব্যৱস্থাৰ ইতিহাসত প্ৰচলিত পূৰ্ণবয়ৰ স্বৰ্ণমান (gold standard) ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলনে মুদ্ৰাৰ যোগান তত্ত্ব বিশ্লেষণৰ অৱকাশ সৃষ্টি কৰা নাছিল। মুদ্ৰাৰ যোগান নিৰ্ভৰ কৰিছিল স্বৰ্ণৰ খনি আৱিষ্কাৰ আৰু খনিত কাম কৰা খনি শ্ৰমিক সকলৰ কাম-কাজৰ ওপৰত। কিন্তু পৰৱৰ্তী সময়ত নগদ জমাৰ বিনিময় আৰু কেন্দ্ৰীয় বেংকৰ মুদ্ৰা যোগানৰ পৰিচালনা ক্ষমতাৰ বিকাশৰ লগে লগে মুদ্ৰা যোগান তত্ত্ব বিকাশৰ প্ৰচেষ্টা আৰম্ভ হ'ল।

মুদ্ৰা যোগানক সাধাৰণভাৱে এক নীতি নিৰ্ধাৰণৰ বিষয় হিচাপে গণ্য কৰা হয়। কিন্তু এই মতামত শুদ্ধ নহয়। আধুনিক মুদ্ৰা যোগান তত্ত্ব অনুসৰি মুদ্ৰা যোগান যৌথভাৱে কেন্দ্ৰীয় বেংক, বাণিজ্যিক বেংক সমূহ আৰু জনসাধাৰণে যোগান ধৰে। মুদ্ৰাৰ যোগান (M) নিৰ্ভৰ কৰে মৌদ্ৰিক ভিত্তি (B) আৰু মুদ্ৰা গুণক (m)ৰ ওপৰত। গতিকে,

$$M = mB$$

এই সমীকৰণটোৱে ইয়াকে বুজায় যে, মুদ্ৰা যোগানৰ পৰিবৰ্তন বিশ্লেষণ কাৰণে মৌদ্ৰিক ভিত্তি নিৰ্ধাৰণকাৰী উপাদানসমূহ আৰু মুদ্ৰা গুণকৰ প্ৰয়োজন।

মুদ্ৰাৰ যোগানৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন সংজ্ঞা আৰু অনুপাত আগবঢ়োৱা হৈছে—

(i) মুদ্ৰাৰ যোগান, (M)ৰ সংজ্ঞাৰ ক্ষেত্ৰত ক'ব পাৰি যে, অনা বিত্তীয় জনসাধাৰণ (C) আৰু চলিত জমা (DD)ৰ আকাৰত ৰখা সকলো প্ৰচলিত মুদ্ৰা আৰু ধাতু মুদ্ৰাক বুজায়। গতিকে, $M = C + DD \dots\dots(ii)$

(ii) মৌদ্ৰিক ভিত্তিয়ে (monetary base) (B) কেন্দ্ৰীয় বেংকে ব্যৱহাৰৰ কাৰণে যোগান ধৰা নগদ বা সংৰক্ষিত মুদ্ৰাক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ইয়াক মৌদ্ৰিক ভিত্তি হিচাপে গণ্য কৰা হয়, কাৰণ ইয়াৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি বাণিজ্যিক বেংক সমূহে নগদ জমা বৃদ্ধি কৰে। মৌদ্ৰিক ভিত্তিত অৰ্শ্বভুক্ত বিষয়বোৰ হ'ল — (a) স্বৰ্ণ মজুত, (b) মজুত সম্পদ, যেনে— চৰকাৰী আমানত, বণ্ড আদি যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নোট ছপা কৰা হয়, (c) কেন্দ্ৰীয় বেংকৰ অসমাপ্ত ঋণৰ পৰিমাণ। গতিকে মৌদ্ৰিক ভিত্তি বা উচ্চ-ক্ষমতা মুদ্ৰা (B) হ'ল জনসাধাৰণৰ হাতত থকা কাগজী মুদ্ৰা আৰু ধাতু মুদ্ৰা (C) আৰু বেংকত থকা প্ৰকৃত সংৰক্ষণ (R)ৰ সমষ্টি। গতিকে $B = C + R \dots\dots(iii)$

(iii) জনসাধাৰণৰ প্ৰচলিত মুদ্ৰাৰ চাহিদাক চলিত জমাৰ এক আনুপাতিক ঋণাত্মক ফলন হিচাপে ধৰি লোৱা হয়। অন্য কথাত, c, যি প্ৰচলিত মুদ্ৰাৰ অনুপাত, ই হ'ল DD ৰ সৈতে C অনুপাত আৰু জনসাধাৰণে চলিত জমাৰ বিপৰীতে প্ৰচলিত মুদ্ৰাৰ অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰকাশ কৰে। গতিকে,

$$C = c : DD \dots\dots(iv)$$

$$\text{বা } c = C/DD$$

(iv) বেংকৰ নগদ সংৰক্ষণ (R) ৰ চাহিদা বেংকৰ মুঠ জমা (D)ৰ এক ধনাত্মক আণুপাতিক ফলন (r)। গতিকে,

r ক সংৰক্ষণৰ অনুপাত হিচাপে জনা যায় আৰু ই D ত R ৰ অনুপাতক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। গতিকে,

$$R = r.D \dots\dots\dots (v)$$

বা, $r = R/D$

(v) বেঙ্কৰ মুঠ জমা দুই প্ৰকাৰৰ। চলিত জমা (DD) আৰু স্থায়ী জমা (TD)। আকৌ, ধৰিলোঁৱা হয় যে, স্থায়ী জমা, চলিত জমাৰ এক ক্ৰমবৰ্দ্ধমান আনুপাতিক ফলন (t)। গতিকে,

$$D = DD + TD \dots\dots\dots (vi)$$

বা, $TD = t.DD \dots\dots\dots (vii)$

বা, $t = TD/DD$

ওপৰত উল্লেখ কৰা সংজ্ঞা আৰু অনুপাত সমূহ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে মুদ্ৰা গুণকৰ আকাৰ আৰু উপাদান সমূহ প্ৰকৃতি নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰি। (vi) নং সমীকৰণটো (v) নং সমীকৰণত প্ৰয়োগ কৰি সেই ফলাফলক (iii) নং সমীকৰণত প্ৰয়োগ কৰিলে আমি পাওঁ যে—

$$B = r(DD + TD) + c \dots\dots\dots (viii)$$

আকৌ, (iv) নং আৰু (vii) নং সমীকৰণক (viii)ত প্ৰয়োগ কৰিলে পাওঁ যে—

$$B = r(DD + t.DD) + c.DD$$

বা, $B = (r(r+t) + c)DD \dots\dots\dots (ix)$

সমীকৰণ (ix)ক DD ৰ কাৰণে সমাধান কৰিলে,

$$DD = 1/r(1+t) + c.B \dots\dots\dots (x)$$

মুদ্ৰা যোগানৰ ক্ষেত্ৰত $1/r(1+t) + c$ সমীকৰণে চলিত জমাৰ গুণক প্ৰকাশ কৰে। শেষত, সমীকৰণ (x) আৰু (iv)ক (ii) নং সমীকৰণত প্ৰয়োগ কৰিলে পাওঁ যে,

$$M = 1 + c/r(1+t) + c.B \dots\dots\dots (xi)$$

গতিকে, (xi) নং সমীকৰণৰ $1 + c/r(1+t) + c$ হ'ল মুদ্ৰা গুণকৰ মূল্য (m)। গতিকে—

$$m = 1 + c/r(1+t) + c \dots\dots\dots (xii)$$

তলত চিত্ৰত উচ্চ ক্ষমতা (High powered) মুদ্ৰা (B)ৰ যোগান বজাৰৰ ভাৰসাম্যতা দেখুওৱা হৈছে। উচ্চ ক্ষমতা মুদ্ৰা যোগান (B) উলম্বভাৱে আৰু চলিত জমা (DD) সমান্তৰাল ভাৱে জোখা হৈছে। B ৰেখাডাল এতল সমান্তৰাল ৰেখা আৰু এই ৰেখাই বাহ্যিকভাৱে মৌদ্ৰিক কৰ্তৃপক্ষই উচ্চ ক্ষমতা মুদ্ৰা যোগান নিৰ্দিষ্ট কৰাক বুজাইছে। ই চলিত জমাৰ সম্পূৰ্ণ অস্থিতিস্থাপক।

C আৰু R ৰেখা উৰ্দ্ধগামী সৰল ৰেখা আৰু এই ৰেখা আহৰণৰ ভিত্তি হ'ল— C আৰু $r(1+t)$ ৰ মান। $C+r$ হ'ল কেৱল C আৰু R ৰ উলম্ব সমষ্টি। গতিকে $C+R$ ৰেখা আৰু B ৰেখাৰ ছেদ বিন্দুয়ে উচ্চ ক্ষমতা মুদ্ৰা বজাৰৰ

ভাৰসাম্যতা প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। এই ভাৰসাম্যতা বিন্দু E ত মুদ্রা কৰ্তৃপক্ষই মুদ্রা বজাৰত নিৰ্ধাৰণ কৰা উচ্চ ক্ষমতা মুদ্রা বখাৰ প্ৰতি জনসাধাৰণ আৰু বেঙ্ক সমূহে সম্পূৰ্ণ সন্তুষ্টি লাভ কৰে ($O\bar{B} = OC_0 + C_0\bar{B}$)। মুদ্রা কৰ্তৃপক্ষই যোগান ধৰা মুঠ মুদ্রাৰ পৰিমাণ $O\bar{B}$ । আনহাতে জনসাধাৰণে বখা প্ৰচলিত মুদ্রাৰ পৰিমাণ OC_0 আৰু বেংকত থকা মুদ্রাৰ পৰিমাণ, $O\bar{B} - OC_0 = C_0\bar{B}$ বা OR_0 । ভাৰসাম্য মুদ্রা যোগানৰ পৰিমাণ হ'ব, জনসাধাৰণৰ হাতত থকা প্ৰচলিত মুদ্রাৰ পৰিমাণ আৰু বেঙ্ক সমূহৰ চলিত জমাৰ যোগফল ($OC_0 + DD_0$)।

1. মুদ্রা যোগানৰ নিৰ্দ্ধাৰক সমূহ (Determinants of money supply):

মুদ্রা যোগানৰ মূল নিৰ্দ্ধাৰক সমূহ হ'ল—

(a) মৌদ্ৰিক ভিত্তি (Monetary base)

(b) মুদ্রা গুণক (Money multiplier)। মুদ্রাৰ যোগানৰ এই নিৰ্দ্ধাৰক দুটাৰ ওপৰত আকৌ বিভিন্ন উপাদানে প্ৰভাৱ পেলায়। মুদ্রা যোগানৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলোৱা উপাদান সমূহ তলত উল্লেখ কৰা ধৰণে আলোচনা কৰিব পাৰি।

(i) মৌদ্ৰিক ভিত্তি (Monetary base): মুদ্রা যোগানৰ আকাৰ নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা এক উল্লেখযোগ্য নিৰ্দ্ধাৰক হ'ল মৌদ্ৰিক ভিত্তি (B)। মৌদ্ৰিক ভিত্তিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি প্ৰত্যক্ষ ভাৱে মুদ্রা যোগানৰ পৰিবৰ্তন হয়। মৌদ্ৰিক ভিত্তিয়ে কেন্দ্ৰীয় বেঙ্কে যোগান ধৰা নগদ আৰু সংৰক্ষিত মুদ্রাৰ পৰিমাণক বুজায়। চৰকাৰী নীতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি মৌদ্ৰিক ভিত্তি পৰিবৰ্তন হয় আৰু মুদ্রাৰ মূল্যয়ো ইয়াৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়।

